

12,1%, на жіночий – 14,3%. Фонетична відмінність споріднених за змістом іменників торкнулася 396 слів. Якщо порівнювати із обраними 660 іменниками в українській мові, взявши за міру порівняння російські слова без синонімів, то маємо 60%.

Склавши разом іменники всіх трьох родів, отримуємо такі підсумкові результати. Загалом 2437 іменників української мови змінили звучання у 1438 іменників у російській мові, що складає 59%. Це надто серйозний аргумент на користь того, що це різні мови й різні народи. Якщо ж загальна кількість спорідненої лексики за офіційними мовознавчими даними складає 38%, то це наслідок суттєвого впливу спільної запозиченої лексики, яка, як вище зазначалось, складає понад 60%. Також варто відзначити, що загалом 660 іменникам середнього роду в українській мові відповідає – разом із синонімами – 1023 іменники середнього роду в російській мові. Це складає 64,5% всієї лексичної іменникової вибірки, взятої для аналізу. Тобто, середній невизначений рід, що більшою мірою відображає суб'єктивність людини як метод і спосіб її суб'єктивності, характеризує властиву російському народу ментально-світоглядну мотивацію його буття. З одного боку, це цікаво розмаїтістю проявів поведінки, але, з іншого, подібна непрогнозованість небезпечна і для самого народу, і для його сусідів. В українському варіанті це співвідношення інше. А саме: 660 іменників середнього роду складають відносно 2437 іменників всіх родів вибірки всього 22,9%. Звичайно, що дослідження не врахувало всіх аспектів впливу мови на свідомість людини, в тому числі вибірка не взяла всього іменникового запасу. Проте рівень похибки не буде перевищувати декількох відсотків і не вплине на загальні висновки щодо ментальних і світоглядних відмінностей, які характеризують соціально-культурний портрет двох народів.

Який **висновок** можна запропонувати? Тільки той, що людину творить мова. Але не мова одного народу, а мова як субстанціональна основа Буття та арсенал для пізнавально-аналітичного мислення. Для цього потрібно зробити мову основним народо-творчим навчально-освітнім предметом, що поза всякими сумнівами буде сприяти істинній філософсько-філологічній інтернаціональній сутності людини, витіснивши з її світоглядно-мотиваційної сфери свідомості всі лукаві політико-партійні потуги.

Література

1. Поршнева Б.Ф. О начале человеческой истории (Проблемы палеопсихологии) : Монография : М., «Мысль», 1974. 487 с.
2. Слобин Г., Грин Дж. Психолінгвістика / Пер. с англ., под общей ред. и предисл. А.А. Леонтьева : М., «Прогресс», 1976. 350 с.

УДК 811.161.2'373

МЕТАФОРИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ІДЕОЛОГЕМ УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО ДИСКУРСУ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана Калиновська,

*старший викладач кафедри української мови
Національного університету «Киево-Могилянська академія»*

У статті на матеріалі текстів партійних документів Комуністичної партії Радянського Союзу розглядаються особливості репрезентації базових ідеологем українського радянського дискурсу ХХ століття метафоричними моделями руху, будівництва, ро-

дини. Аналізується їх семантичне наповнення, оцінково-експресивний потенціал, ритуально-знакова роль у нав'язуванні ідеологічних цінностей тоталітарного суспільства.

Ключові слова: ідеологема, метафора, метафорична модель, радянський дискурс.

Based on the texts of the party of the Communist Party of the Soviet Union, the paper examines the peculiarities of the representation of the basic ideologems of the Ukrainian Soviet discourses of the twentieth century by metaphorical models of construction, movement, family. Their semantic content, evaluative-expressive potential, and ritual-symbolic role in imposing ideological values a totalitarian society are analyzed.

Keywords: ideologeme, metaphor, metaphorical models, Soviet discourses.

Тема, винесена в назву, не може бути висвітлена всебічно в рамках однієї статті, тому спробуємо окреслити особливості найчастотніших метафоричних значень, які репрезентували основні ідеологеми радянського дискурсу 70-х років ХХ століття. Вибір часового проміжку зумовлений тим, що на цей період «вже була побудована система нормативів, принципів, які лежали в основі організації і мови, і мовлення – всього мовного життя радянського дискурсу» [6; 119].

Незважаючи на те, що в наукових працях про радянський дискурс активно використовується поняття ідеологеми, дана терміноназва досі залишається без чітких дефініцій. Уперше цей термін у соціолінгвістичних дослідженнях вжив А. Нойберт: «Ідеологема – соціальний інваріант, який виявляється у мовних одиницях, або, коротше, лінгвістичний інваріант з соціальною релевантністю» [5; 65]. Як «санкціонований офіційною системою зміст, втілений у мовній формі» визначає ідеологеми російська дослідниця Н. Купіна у праці «Тоталітарний язук» [4; 42]. Значна частина мовознавців ототожнює ідеологеми з ідеологічно-оцінним компонентом конотативної семантики лексичної одиниці, вживаючи термін ідеолексема (І. Весна, О. Дуліченко, Т. Космеда, Т. Крючкова, В. Куценко, Г. Мінчак). Проте більшість учених розглядає ідеологеми передусім як одиницю свідомості, яка акумулює важливі цінності суспільства (Ф. Бацевич, О. Зарецький, Н. Купіна, Л. Масенко, Л. Нагорна, К. Серажим, Є. Шумлянський, Г. Яворська). Саме таке трактування ідеологеми є актуальним для нашого дослідження. Зауважимо, що констатовані погляди зовсім не суперечать один одному, а лише розкривають сутність явища в інтерпретації різних лінгвістичних галузей: семантики, когнітології, функціональної лінгвістики, соціолінгвістики, лінгвістичної прагматики. Отже, ідеологема в радянському дискурсі є основною значущою одиницею, що містить оцінне значення (правильне – неправильне, своє – чуже, старе – нове, радянське – антирадянське тощо) щодо норм марксистсько-ленінської ідеології, впровадженої в соціальну дійсність тоталітарного радянського суспільства.

Ідеологеми радянського дискурсу 70-х років ХХ століття, представлені в текстах партійних документів [3; 4], різноманітні за будовою, вони можуть бути однокомпонентними: *комунізм, більшовизм, соціалізм, ленінізм, інтернаціоналізм*; двокомпонентними (атрибутивно-номінативні словосполучення): *Радянська Україна, Радянський Союз, соціалістичне змагання, Комуністична партія, робітничий клас, колгоспне селянство, трудова інтелігенція, рідна партія* та багатокомпонентними: *керівна і спрямовуюча лінія партії; політична й трудова активність; укріплення матеріально-технічної бази комунізму; місця бойової і трудової слави; гордість за радянський народ, за могутню Батьківщину, за ленінську партію; йти вірним курсом, вірна заповітам В. І. Леніна Комуністична партія, увесь радянський народ успішно будує комунізм, сім'я народів-братів; партія виявляє турботу, з новою силою проявилась керівна і спрямовуюча роль Комуністичної партії; зміцнили морально-політична єдність соціалістичного суспільства, союз робітничого класу і колгоспного, зміцнилась ідейно-політична єдність радянського суспільства, непорушна братерська дружба народів нашої великої багатонаціональної Батьківщини.*

Якщо однокомпонентні ідеологеми, представлені окремими лексемами, які втратили зв'язок з реальною дійсністю й постають одиницями нульової семантики, то дво- і багатоконпонентні ідеологеми виявляють семантику, часто представлену метафоризованими зворотами.

Варто зазначити, що в тоталітарній комунікації метафора постає не лише засобом категоризації світу в оцінкових значеннях, а й засобом нав'язування ідеологічних оцінок та настанов. Відповідно до семантичного закону Г. Шперберга, метафоризації зазнають передусім поняття, що становлять особливий інтерес у суспільства в конкретний історичний проміжок, вони ж стають основою для утворення «ключових метафор», які «створюють аналоги й асоціації між різними системами понять і породжують часткові метафори» [1; 14].

Як засвідчує аналізований матеріал, найчастотніші ідеологеми радянського дискурсу 70-х років ХХ століття, що позначали поняття, значущі для радянської влади періоду «розвинутого соціалізму», репрезентовані метафоричними значеннями руху (переміщення в просторі з ознаками росту, швидкості, напрямку); будівництва; сім'ї.

На основі методу метафоричного моделювання (М. Джонсон, Дж. Лакофф) [8] виокремлюємо зони утворення метафоричного переносу в структурі ідеологем радянського дискурсу.

Так метафора руху, що репрезентувала базову ідеологему радянського дискурсу «Радянський Союз семимильними кроками просувається вперед до комунізму», пов'язана з перенесенням просторових характеристик (напрямок, швидкість, темп) і дій (піднесення, збільшення, поглиблення, розширення) на суспільні процеси. Саме в цій моделі найбільшою мірою актуалізуються ідеологічно-оцінні значення, базовані на універсалиях вгору, вперед, вправо як позитивно оцінних і вниз, назад, вліво як негативно оцінних в радянському дискурсі [2; 91] Варто зазначити, що така аксіологічна антиномія базується на архетипальних уявленнях про небо як щось високе й землю як буденне. Метафора руху в просторі (перехід радянського суспільства до розгорнутого будівництва комунізму) окреслюється просторовими параметрами напряму вгору: дальше піднесення сільського господарства, справжнє піднесення добробуту радянських людей, підвищення урожайності сільськогосподарських культур, підвищення життєвого рівня народу, підвищується матеріальний добробут трудівників села; вшир: ще повніше розкрились переваги і творчі сили побудованого в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства, шириться чудовий благородний рух за комуністичне ставлення до праці, шириться рух все більше і більше; вперед: *просуваються вперед усі наші союзні республіки, вперед до комунізму.*

Метафорична модель руху актуалізує значення постійної динаміки, змін, що охоплюють увесь простір країни, концептуалізує просторову орієнтацію, яка в свідомості людини мала відповідати стану радості, піднесеності, а також найвищій оцінці, найвищій мірі якості.

Значення напрямку руху увиразнювалося лексемами *курс* і *шлях*, які метафоризуючись, мали постулювати «правильність», успішність розвитку радянського суспільства: послідовно здійснювати ленінський курс на розквіт соціалістичних націй та їх зближення; правильний курс партії; пройдений нашою партією шлях не має собі рівних в історії, впевнено стали на шлях самостійного розвитку, широкий шлях для творчих шукань та ініціативи народу.

Позитивна оцінна семантика метафоричної моделі руху доповнювалась значенням швидкості, представлене лексемами темп: швидкими темпами, темпи розвитку соціалістичної економіки і крок: нові великі кроки, великий крок вперед, зроблено великий крок у створенні матеріально-технічної бази комунізму, семимильні кроки.

Параметричні просторові номінації створювали додаткову експресивну семантику, виражену дієсловами й утвореними від них іменниками: піднести –

піднесення, підвищувати – підвищення; прикметниками й похідними від них прислівниками: широкий – широко – ширше; глибокий – глибоко – глибше; високий – високо – вище; вузький – вузько – вужче [2; 91].

У метафоричній моделі руху зоною утворення метафоричного переносу постає значення росту, розвитку, зрілості, асоціативно пов'язане з рослинним світом: бурхливо зростає, безперервно зростатиме, зросла оборонна могутність Батьківщини, зростання виробництва зерна, зростання сільськогосподарських продуктів, неухильне зростання керівної ролі партії, безперервно зростатиме; темпи розвитку радянської економіки, дальшого розвитку набула соціалістична демократія, дальший розвиток соціалістичної демократії, вища стадія, розвивати традиції марксистсько-ленінської естетики.

Для підсилення прагматичного потенціалу дискурсу в зазначеній моделі використовується метафоризована лексика з додатковими експресивними відтінками: розквіт соціалістичних націй, плідні творчі пошуки, зміцнити рідколегі політично зрілими кадрами, паростки комуністичного ставлення до праці.

Ще одна базова ідеологема радянського дискурсу 70-х років ХХ століття – побудова комунізму – репрезентована метафорою «буття радянського суспільства – будівництво», яка свідчить про структурування радянської дійсності за аналогією до будівельної діяльності, пов'язаної зі створенням основних надбань культури, через які здійснюється зв'язок людини з довкіллям. У поняттях будівельної діяльності осмислюється основне поняття радянського дискурсу: побудова нового суспільства, будівництво комунізму, будівництво комуністичного суспільства, комуністичне будівництво, ділянка господарського і культурного будівництва, ударні комсомольські будови. У моделі названо і суб'єктів дії: радянський народ буде комунізм, студентські будівельні загони тощо.

У марксистському вченні утверджується сприйняття суспільно-економічної формації як будівлі, побудови, в структурі якої виокремлюється база як основа будівлі й надбудова як похідна від бази вторинна структура. Н. Д. Арутюнова зазначає, що «з часів Маркса було прийнято представляти суспільство як побудову, будівлю. Ця метафора дозволяє виділяти в суспільстві базу (фундамент), різноманітні структури і надбудову...» [1, с. 14 –15].

Метафора будівництва передбачає творче ставлення людини до навколишньої дійсності й засвідчує, що суспільство потребує постійної уваги й перетворень. Актуалізація семи творчості засвідчена тим фактом, що в структурі радянського дискурсу частотними в даній моделі є лексеми будівничий і будівник, котрі мають значення того, хто щось створює, творця: радянський народ – будівничий комунізму, геніальний будівничий радянської держави, будівничий інтернаціональної культури, будівник комунізму.

У рамках метафоричної моделі родини утверджується одна з основних ідеологем радянського дискурсу – «Радянський Союз – сім'я народів-братів». Для радянського дискурсу характерно вживання метафор, що символізують почуття любові, поваги й турботи, які лежать в основі родинних стосунків.

Метафоричним значенням сім'ї позначаються всі різновиди суспільної взаємодії між республіками-країнами: єдина сім'я – Радянський Союз, в дружній сім'ї братніх республік, згуртована сім'я народів-братів, в міцній сім'ї радянських народів. Ці приклади демонструють здатність метафори не тільки змінювати ставлення людей до навколишньої дійсності, але й спрямовувати колективну свідомість у потрібному для влади руслі. Експлуатація метафори родини в текстах партійних документів засвідчувала апеляцію влади до базових психічних структур особистості, до колективного підсвідомого, що допомагало підтримувати асоціативний зв'язок між поняттям родини й держави, в якій усі радянські люди мали відчувати свою причетність до «великої дружної сім'ї», в якій панує атмосфера добра й взаємодопомоги, в якій існують і свої «родинні» свята: не-давно багато братніх республік відзначили свої півстолітні ювілеї. Дана модель

реалізувала один з радянських міфів про багатонаціональний СРСР як єдину сім'ю, в якій всі народи й країни-республіки пов'язані кровно в одну родину, між якими немає меж й формується єдине поняття батьківщини [2; 90].

Сферою джерела формування метафоричного переносу в моделі сім'я є також назви членів родини – «брати і сестри», «батьки й діти». У текстах партійних документів громадяни країни символічно представлені синами й дочками, партійні керівники – батьками. Проте найчастотнішими в даній моделі виступають атрибути рідний, батьківський, братерський, по-батьківськи: братерська дружба народів нашої великої багатонаціональної Батьківщини, братерська дружба народів СРСР, братні партії і країни, рідна Комуністична партія, батьківське слово партсекретарів, ЦК по-батьківськи турботливо.

Актуалізовані оцінні маркери наш, рідний, батьківський створювали інтимізований контекст у сполученні зі словами суспільно-політичного значення, що сприяло їх персоніфікації, «оживленню», породжувало ілюзію реальної присутності й наближення до людини: вічноживе марксистсько-ленінське вчення, рідна партія, мудра партія. А називання Леніна наш Ілліч, рідний Ленін перетворювало образ «вождя світового пролетаріату» в образ найдорожчої й найближчої людини. Відповідний контекст програмував і належні способи поведінки: відданість партії, вірність ідеям Леніна, вірність марксизму-ленінізму, любов до рідної партії, відданість ідеалам марксизму-ленінізму, вірність Комуністичній партії, відданість партійному обов'язку тощо. Проаналізований матеріал яскраво підкреслює, що «братерські» стосунки лежать в основі концептуалізації зв'язків численних народів Радянського Союзу, які в радянському дискурсі номінуються не суспільно-політичною лексикою, а лише метафоризованими значеннями [2; 90].

Одна з основних функцій родини – виховання. Людина виховується безпосередньо у сім'ї, проте у радянській дійсності виховні функції закріплені за керівними політичними структурами: партія здійснює виховну роботу, партія і далі виховуватиме всіх трудящих у дусі соціалістичного інтернаціоналізму, партія піклується, партія турбується, партія виявляє турботу, при постійній допомозі Центрального Комітету КПРС і Радянського уряду.

Завдяки зазначеній метафорі осмислення діяльності владних структур відбувається в поняттях найбільш зрозумілих, найбільш близьких до щоденного людського досвіду. Всі проаналізовані метафоричні значення виявляють лише позитивні конотації, виражаючи смисли любові, добра, взаємодопомоги й формують образ ідеальної країни.

Регулярний характер і спосіб вживання зазначених метафоричних моделей руху, будівництва й сім'ї закріплює відповідні ідеологеми як стереотипи мислення і поведінки радянської людини. Для створення всебічної картини радянського ментального світу дана тема відкриває горизонти для подальших досліджень.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс. Теория метафоры / Н. Д. Арутюнова. – М., 1990. – С. 5 – 32.
2. Калиновська О. В. Метафора в українському радянському дискурсі 70-х років ХХ століття / О. В. Калиновська // Наукові записки НаУКМА. – 2018. – Т. 1 – С. 88 – 93.
3. КПУ в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х томах. – К.: Політвидав України, 1976.
4. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К.: Політвидав України. – 1982. – т.11; 1983. – т. 12.
5. Купина Н. А. Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции / Н. А. Купина – Екатеринбург; Пермь: Изд-во Урал. ун-та, 1995. – 175 с.
6. Нойберт А. К вопросу о предмете и основных понятиях марксистско-ленинской социологии / Актуальные проблемы языкознания ГДР. Язык – идеология – общество. – М.: Прогресс, 1979. – С. 48 – 69.

7. Романенко А. П. Советская словесная культура: отечественная история её изучения / А. П. Романенко // Вопросы языкознания. – 2002. – №6. – С. 116 - 120.
8. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago, 1980. – P. 2 – 10.

УДК 398.223

ФОЛЬКЛОРНИЙ НАРАТИВ ПРО КРАСНИЙ САД: ПРИЧИНИ ЗНИЩЕННЯ ВОЛИНСЬКОГО СЕЛА У КВІТНІ 1943 РОКУ

Марія Качмар,

*кандидат філологічних наук, науковий співробітник
відділу фольклористики Інституту народознавства НАН України*

Проаналізовано українські народні оповідання та перекази про причини знищення села Красний Сад Горохівського району Волинської області у квітні 1943 року. Наголошено на вирішальній ролі етнічних та соціальних чинників (національної приналежності, участі місцевого населення у визвольній боротьбі, соціальній нерівності українців та сусідів-поляків) у ході проведення каральної операції.

Ключові слова: *Красний Сад, фольклорний наратив, міжнаціональний конфлікт, мотив.*

Ukrainian folk tales and legends about the reasons for the destruction of the village Krasnyj Sad, Gorokhiv district, Volyn region in April 1943 were analyzed. Emphasis was placed on the crucial role of ethnic and social factors (nationality, participation of the local population in the liberation struggle, social inequality of Ukrainians and Polish neighbors) during the punitive operation.

Keywords: *Krasnyj Sad, folklore narrative, interethnic conflict, motive.*

Друга світова війна поставила перед українцями багато питань. Ідеться не лише про самозбереження нації, яка в роки воєнного лихоліття зазнала великих людських втрат. Опинившись у центрі боротьби двох тоталітарних систем, німецько-фашистської та радянсько-більшовицької, українці вели свою, національно-визвольну війну за створення незалежної державності [10, с. 92]. Важливе місце у процесі цієї боротьби посідають події періоду Другої світової війни на західноукраїнських землях (Галичина, Волинь, Холмщина), які до 1939 року входили до складу Другої Речі Посполитої та були теренами спільного проживання українців і поляків. «Наявність спільного небезпечного ворога, який завдавав нещадних ударів обом народам, не стала достатньою платформою для бодай започаткування українсько-польського порозуміння на Західній Україні» [5, с. 56]. Навпаки – до того «жевріюча» українсько-польська війна перетворилася на цілком реальний «гарячий» конфлікт, в якому гинули в тому числі безвинні люди [10, с. 92]. Кульмінаційним моментом цього протистояння стали події на Волині у 1943 році, які увійшли в історію під назвою «Волинська трагедія». Дослідженню цієї драстичної для обох народів теми присвячено численні праці як польських (В. та Є. Семашки, В. Філяр, Гж. Мазур, Р. Тожецький, Гж. Мотика, Р. Дрозд, М. Сивіцький та ін.), так і українських істориків (В. В'ятрович, В. Серійчук, І. Ільюшин, А. Зашкільняк, Я. Федорчук, Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, С. Макарчук та ін.). Польська історіографія переважно розглядає події на Волині як геноцид поляків, етнічну чистку, яку здійснили українські націоналісти проти польської меншини. Українські дослідники намагаються опонувати польським колегам, закликаючи розглядати цю трагедію у контексті всієї історії польсько-українських взаємин, особливо подій ХХ століття. Зокре-